

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 39-74
Issue: 11 • June 2025 • 39-74

**Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında
‘Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi’ Literatürü
(1941-2025) Üzerine Bir Araştırma**

A Study on the Literature of ‘Death and Afterlife Psychology’
(1941–2025) in Turkish Psychology of Religion Studies

Feyza Nur Taşkaya

Yüksek Lisans Öğrencisi | MA Student
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi | Eskişehir Osmangazi University
✉ feyzataskaya05@gmail.com | 0000-0001-7619-2633
Eskişehir | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1578406>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Araştırma Makalesi • Research Article
Geliş Tarihi • Received	03 Kasım 2024 • 03 November 2024
Düzeltilme Tarihi • Revised	08 Nisan 2025 • 08 April 2025
Kabul Tarihi • Accepted	09 Nisan 2025 • 09 April 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Bu makalenin amacı, Türk din psikolojisi çalışmalarında ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine bir literatür taraması yapmaktır. Ayrıca bu çalışmada, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine araştırma yapmayı planlayan araştırmacıların kaynak tarama ihtiyacını gidermek de hedeflenmiştir. Bu hedefler doğrultusunda makalede, 1941-2025 yılları arasında ‘ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi’ konusunda alana kazandırılmış, ‘kitap, tez, makale, bildiri, çeviri ve ansiklopedi maddesi’ türündeki Türkçe yazılan araştırmalar, akademik ürün çeşitliliğine göre gruplanarak bir araya toplanmıştır. Bu kapsamda 1941-2025 yılları arasında bu çalışmalarda meydana gelen gelişim ve değişimi panoramik biçimde gözlemleme fırsatı sunan bu makalede, metodolojik olarak literatür tarama tekniği kullanılmıştır. Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine Türkiye’de yapılan araştırmalar ‘Ulusal Tez Merkezi, Dergi Park Akademik, İslam Araştırmaları Merkezi, Google Akademik, Milli Kütüphane ve İslam Ansiklopedisi’ (n=6) internet veri tabanları kullanılarak taranmıştır. Tarama sonucundan elde edilen veriler incelendiğinde; akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımlarına bakıldığında, taranan kaynakların %26’sını (n=62) kitapların, %22’sini (n=53) tezlerin, %33’ünü (n=78) makalelerin, %3’ünü (n=7) bildirilerin, %15’ini (n=37) çevirilerin ve %1’ini de (n=2) ansiklopedi maddelerinin oluşturduğu görülmüştür. Tüm bu nicel ürün çeşitliliğine göre toplamda 239 adet akademik ürünün/kaynağın tarandığı tespit edilmiştir. Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine (1941-2025) yapılan literatür taraması sonucunda genel bir değerlendirme yapıldığında; bu konuda ‘ölüm, ölüm psikolojisi, ölüm kaygısı, ölüm korkusu, ölümsüzlük düşüncesi’ gibi temaların ağırlıklı çalışılan konular olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca din psikolojisi alanında çalışmalar yapan araştırmacılara konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir: (i) Kaçınılmaz bir gerçek olan ölüm olgusu, istisnasız her dönemde bireyin zihin dünyasında yer edinmek zorunda kalmıştır. Bireyin psikolojisinde algı, tutum ve duygusal tepkilerini etkileyen ölüm olgusunun psikolojik boyutlarının anlaşılması için sıklıkla nitel ve nicel araştırmalar yapılması, kaynak zenginliği sağlayacaktır. (ii) Düzenli aralıklarla söz konusu araştırma üzerinde yapılan çalışmaların güncellenebilmesi amacıyla bibliyografya ve literatür çalışmaları geliştirilerek devamı sağlanabilir. Böylece ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerinde çalışacak Türk din psikologlarının söz konusu kaynaklara erişimi ve literatür eksikliğine ilişkin problemleri daha kolay aşılabılır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Ölüm • Ölüm kaygısı • Ölüm korkusu
Ölüm ötesi • Literatür

A b s t r a c t

The primary objective of this article is to conduct a comprehensive and systematic literature review on the psychology of death and the afterlife within the broader context of Turkish scholarship in the psychology of religion. In addition to mapping the existing body of literature, the study aims to provide a foundational resource for future academic research by consolidating diverse into a comprehensive bibliographic framework. To this end, academic works written in Turkish between 1941 and 2025—including books, graduate theses, peer-reviewed journal articles, conference proceedings, translations, and encyclopedia entries—were collected and categorized by type. This classification seeks to highlight the scholarly diversity and thematic richness within the field. Methodologically, the study employs a literature review model to provide a panoramic overview of the intellectual, thematic, and methodological developments in the psychology of death and the afterlife in Türkiye over the specified time period. Data were obtained from six major academic databases: the National Thesis Center, DergiPark Akademik, the Center for Islamic Studies (ISAM), Google Scholar, the National Library of Türkiye, and the Turkish Encyclopedia of Islam. The quantitative distribution of the reviewed academic sources is as follows: books (26%, n=62), theses (22%, n=53), journal articles (33%, n=78), conference proceedings (3%, n=7), translations (15%, n=37), and encyclopedia entries (1%, n=2), resulting in a total of 239 academic sources reviewed. The findings reveal that Turkish research on the psychology of death and the afterlife frequently engages with core themes such as including the nature of death, psychological approaches to death, fear of death, death anxiety, and notions of immortality. Based on these results, the article presents two key recommendations for future research in the psychology of religion: (i) Given that death is a universal and inevitable phenomenon with profound impacts on cognition, emotion, and belief systems, there is a pressing need for more extensive qualitative and quantitative research to deepen academic discourse in this area. (ii) Regular bibliographic and literature review studies should be conducted to ensure the field remains up to date and to support Turkish researchers in addressing challenges related to access and gaps in the existing literature.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Death • Death anxiety • Fear of death
Afterlife • Literature

Giriş

Psikoloji, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını bilimsel yöntemlerle inceleyen bir disiplindir. Bu alanın alt dallarından biri olan din psikolojisi ise bireyin dini ve manevi yaşantılarıyla ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını ele almaktadır. Din psikolojisi, bireylerin dini inanç ve pratiklerinin, ritüellerinin, manevi arayışlarının ve bu alanlardaki tutumlarının psikolojik temellerini anlamayı amaçlamaktadır. Ancak bu disiplin, dinin kaynağı, doğruluğu veya metafizik gerçekliği üzerinde değil; bireyin günlük yaşamındaki dini deneyimlerin ve inançların psikolojik yansımaları üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda din psikolojisi, bireylerin dini inançlarının kimlik gelişimi, kişisel anlam arayışı, stresle başa çıkma yöntemleri, ahlaki tutumlar ve ölüm gibi varoluşsal konulara yaklaşımları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Ayrıca, dini duyguların, dini kimlik gelişiminin ve manevi krizlerin bireyin psikolojik sağlığı ile nasıl ilişkilendirildiğini araştırmaktadır. Böylece din psikolojisi, bireylerin dini ve manevi yönelimlerinin yaşamlarındaki psikolojik süreçlerle nasıl bütünleştiğini anlamak ve açıklamak için önemli bir perspektif sunmaktadır.

Din psikolojisi bireyin hayatında önemli yer tutan yaşam ve ölüm kavramlarıyla ilişkili birçok alt araştırma konusu barındırmaktadır. Bu alt araştırma konularından biri de bireyin hayatına ve psikolojisine en çok etkisi bulunan ölüm ve ölüm ötesi psikolojisidir. Bu bağlamda ölüm, bireyin her yaş ve gelişim döneminde karşılaştığı ve anlamlandırmaya çalıştığı büyük bir gerçekliktir. Din psikolojisinin alt araştırma alanlarından biri olan ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine kısa bir değerlendirme yapmakta fayda vardır.

Din psikolojisinin Türkiye'deki gelişimi, batı dünyasında bu alanın ilk adımlarının atıldığı 20. yüzyılın ortalarından sonra hız kazanmıştır. Özellikle psikoloji ve din arasındaki ilişkilere yönelik akademik çalışmalar, 1950' li yıllardan itibaren Türkiye'de daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu süreç, psikoloji disiplininin dinle kesişim noktasına yönelik farkındalık ve ilgili araştırmaların artmasıyla şekillenmiştir. Din psikolojisi, yalnızca bireyin dini inançları ve ritüelleriyle değil, aynı zamanda kişinin ölüm, yaşam ve ölüm ötesi inançları ile de doğrudan ilişkilidir.

Ölüm ve ölüm ötesi kavramları, din psikolojisinin temel konuları arasında yer almakta olup, bireylerin ölümle ilgili düşünceleri, duyguları ve bu konudaki inançları, yaşamın anlamını ve ölümün insan yaşamındaki yerini sorgulayan psikolojik süreçlerin temelini oluşturur. Ölüm, insan varlığının sonu olarak kabul edilse de, dini inançlar ve öğretiler, ölüm sonrası yaşamın varlığına dair farklı bakış açıları sunarak, bireylerin ölüm korkusu, kayıp acısı ve yas süreçleriyle baş etme şekillerini biçimlendirir.

Bu bağlamda, din psikolojisi, ölüm ve ölüm ötesi inançları incelerken, bireylerin ölümle ilgili yaşadıkları psikolojik ve manevi tecrübeleri anlamak adına kritik bir alan teşkil eder.

Türkiye’de, kültürel ve dini bağlamda ölüm ve ölüm ötesi kavramları, İslam dini öğretisi ve çeşitli halk inançları ışığında farklı şekillerde ele alınmaktadır. Bu nedenle, ölüm kavramı Türkiye’de din psikolojisi araştırmalarının önemli bir alanıdır. Ölüm sonrası yaşamın varlığına ilişkin dini inançlar, insanların ölümle yüzleşme biçimlerini ve kayıplarıyla baş etme süreçlerini doğrudan etkiler. Din psikolojisi bu bağlamda, ölüm korkusu, kayıp acısı ve yas süreci gibi psikolojik olguları anlamaya yönelik çalışmalar yapar.

Genellikle ruh ile bedenin ayrılması ve maddi yaşamın sona ermesi olarak tanımlanan ölüm kavramı, zamanla tanımlandığı halinden farklılık göstermeye başlamaktadır. Sadece ölüm kavramına yönelik bakış açısı değil, ölümden sonraki yaşam veya ölümden sonra ne olacağına dair düşünceler de kültürler, tarihsel dönemler ve dini inançlar arasında çeşitlenmiş ve farklı varsayımlar ile inanç sistemleri etrafında şekillenmiştir. Bu durumun temel nedeni, ölüm sonrası yaşama yönelik yorumların dayandığı kaynakların çeşitliliği ve farklılığıdır. Her toplum, kendi kolektif hafızası ve felsefi birikimi ile varlığını sürdürmüş; bu hafıza ve felsefi temel ise ölüm algısının nasıl şekilleneceğini derinden etkilemiştir. Böylelikle, toplumun oluşturduğu anlam dünyası, ölüm kavramına dair tutumları belirleyen önemli bir faktör haline gelmiştir (Gürkan, 2017: 32).

Bu bakış açısındaki çeşitlilik, ölüm tanımlamalarının da farklılaşmasına neden olmuştur. Ancak bu tanımlamaların ortak kesişim noktası, bedenin biyolojik canlılığını kaybetmesi, kendini yenileme gibi temel fonksiyonlarının sona ermesi ve yaşamı sürdüren herhangi bir organ ya da organ sisteminin işlevini yerine getiremez hale gelmesiyle hayatın son bulmasıdır. Ölüm bu anlamda, bedensel fonksiyonların geri dönüşsüz bir şekilde durması ve canlılığın tüm biyolojik göstergelerinin sona ermesi olarak tanımlanabilir. Bu durumun evrensel ve kaçınılmaz oluşu, ölüm olgusunun tüm kültürel ve bireysel farklılıkların ötesinde ortak bir fenomen olarak ele alınmasına zemin hazırlamaktadır (Salt & Çobanlı, 2001).

Ölüm olgusuna ruh ve beden ilişkisi bağlamında yaklaşıldığında, ölüm, ruhun bedenden ayrılması ve bu bütünlük içinde yaşamını anlamlı kılan insanın hayat yolculuğunun sona ermesi olarak tanımlanabilmektedir. Ruhun bedenden ayrılması, bedeni yalnızca biyolojik bir varlık haline getirerek canlılığın sona ermesine yol açmaktadır. Bu süreç, son ne-

fesin bedeninin sıcaklığını terk etmesiyle birlikte, yaşamın tüm dinamiklerinin kesilmesi olarak değerlendirilebilmektedir. Ruhun ayrılması, bedensel işlevlerin geri dönülmez şekilde durmasıyla sonuçlanmakta; bu durum, bir anlamda, elektriklerin kesilmesiyle bedendeki organların işlevlerini sonlandırmasına benzetilebilmektedir. Bedenin artık düzenini sürdürememesi, organların işlevlerinin sona ermesi ve biyolojik varlığın işlevselliğini yitirmesi, ölüm sürecinin kaçınılmaz ve mutlak boyutunu temsil etmektedir (Toprak, 1997: 127).

Doğum ve ölüm, bireyin hayatında karşılaştığı ve insanlık için temel ve değişmez iki olgudur. Ölümün, hiçbir dönemde ve zamanda güncelliğini yitirdiğini söylemek mümkün değildir. Birey, hayatı boyunca geçirdiği her gelişim döneminde ölüme farklı anlamlar yüklese de temelinde ölüm olgusuna dair bir düşünce daima varlığını sürdürmektedir. Ancak, ölüm doğrudan deneyimlenebilen bir olgu değildir; zira ölüm, tüm deneyimlerin sona erdiği bir durum olarak kabul edilmektedir. Ölümün kimseyi ayırt etmeyen niteliği, onu herkes için eşit derecede etkileyici kılmaktadır. İnsan yaşamının en büyük ve belki de tek değişmez gerçeği olarak, birey doğumundan itibaren pek çok alanda ölümle yüz yüze gelme durumunda kalmaktadır. Gerek gündelik konuşmalarda gerekse edebi eserlerde, ruhsal durumlardan rüyalara kadar insanı etkileyen pek çok durumda ölüm kavramı ile karşılaşılması mümkündür.

Evrensel bir gerçek olarak bilinen ve herkes tarafından tanınan ölüm karşısında, insanın tutumu değişiklikler göstermekle birlikte bazı ortak noktalar da içermektedir. Öncelikle, ölüm genellikle insan için herkesin yaşayabileceği doğal bir olgu olarak kabul edilse de çoğu birey bu kaçınılmaz gerçeğe karşı çaresizlik hisseder ve ona teslim olmaya hazır değildir. İnsan, hayatının herhangi bir döneminde ölümle yüzleşmek durumunda kalır, ancak bu yüzleşme, bireyin gelişimsel özellikleri ve kişisel deneyimleriyle birlikte değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle, farklı gelişim dönemlerinde ölümün birey üzerindeki etkilerini ele almak, ölüm olgusunun psikolojik ve sosyokültürel boyutlarını anlamada faydalı olacaktır.

Çocukluk döneminde ölüm algısına odaklanıldığında, çocuğun içinde bulunduğu dünyada tanık olduğu çeşitli olaylar sonucunda ölüm fikriyle tanışmaya başladığı görülmektedir. Çocuklar, genellikle yabancı ve bilinmeyen kavramlara karşı büyük bir merak duyarlar; bu kavramlar arasında belki de en ilgi çekici olanı ölümdür. İlk kez karşılaştıkları ve tanık oldukları bu olgu, çocukların zihninde yoğun bir merak uyandırmaktadır. Ancak ölümün doğrudan tecrübe edilememesi nedeniyle, onun etrafında bir gizem oluşur ve çocuklar bu olguyu tam anlamıyla kavrayamaz. Bu

durum, ölümün çocukların dünyasında gizli ve belirsiz anlamlar çağrıştırmasına neden olmaktadır. Çocuklardan, gelişimsel olarak çaresizlik ve yok olma korkusuyla başa çıkmaları beklenmekte; ancak genellikle ölüm düşüncesi, çocuğun varoluş algısının dışında kalmaktadır. Çocukluk döneminde ölümle kurulan ilişki, çoğunlukla duygusal tepkilerle sınırlıdır ve bu tepkiler, ölümün doğasını anlama düzeyine ulaşmaz. Çocuk, yaşamın bir sonu olduğu ya da tüm canlıların bir gün öleceği fikrini zihinsel dünyasında bir yere oturtmakta zorlanmaktadır. Bu nedenle, ölüm kavramı çocukların düşünsel evreninde tam olarak anlamlandırılmadıkları bir olgu olarak kalmaktadır (Hökelekli, 2008: 26; Ürer, 2017; Yılmaz, 2013).

Çocukluk döneminin sonlarına ve ergenlik döneminin başlangıcına doğru, bireyin ölüm kavramına yönelik bakış açısı giderek genişlemeye başlamaktadır. Ergen, kendi ölümlülüğünün farkına vararak ölüm korkusu gibi yeni duygularla tanışmakta ve bu durum, duygusal dünyasında bir derinlik kazandırmaktadır. Bu dönemde genç, ölümü yalnızca herkesin hayatının sonu veya bir hikayenin bitişi olarak değil, aynı zamanda zorunlu bir doğal kanun olarak anlamaya başlamaktadır. Bu farkındalıkla birlikte, ölümü hayat planlarının sona ermesi, varlığının son bulması olarak algılamakta ve bu da ölüm korkusunu ve endişesini tetiklemektedir. Bu duygusal durumlar içinde genç, ölümü çoğunlukla hayallerini yıkan, geleceğe dair umutlarını söndüren ve hayatının düzenini altüst eden bir tehdit olarak görmektedir. Bu tehditkâr düşünce yapısı, gencin kaygı düzeyini artırabilmekte ve hatta ruhsal çöküntülere yol açabilmektedir. Ayrıca, gençlik dönemindeki zorluklar ve bunalımlı ruh halleri, gencin ölümü bir kaçış veya kurtuluş olarak değerlendirmesine neden olabilmekte ve bu da intihar düşüncelerini beraberinde getirebilmektedir. Sonuç olarak, ergenlik döneminde ölüm, bireyin hayatında mücadele edilen ve anlamlandırılmaya çalışılan karmaşık bir olgu olarak belirmektedir. Bu süreçte genç, ölümle yüzleşirken hem korku hem de merak duygularını iç içe yaşamakta ve bu olgu, gencin kimlik oluşumu ve hayatla ilgili tutumları üzerinde derin bir etkiye sahip olmaktadır (Hökelekli, 2008: 29; Çevik, 2002; Demir, 2023).

Yetişkinlik dönemi, yaşlılık döneminden önceki son gelişim basamağı olması nedeniyle birey, bu süreçte hayatın sona ereceği ve yok oluşun kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle yüzleşmeye başlamaktadır. Ancak bu düşünce, erken yetişkinlik döneminde genellikle belirgin bir şekilde ortaya çıkmaz. Bunun sebebi, erken yetişkinlik döneminde bireyin hayatında evlilik, iş, kariyer gibi yoğun yaşamsal etkinliklerin baskın olmasıdır. Bu yoğunluk içinde birey, ölüm fikrini zihninde pek fazla gündeme getirmez ve bu nedenle ölüm düşüncesi de etkisini göstermez. Bununla

birlikte, yaş ilerledikçe ve yetişkinlik döneminin sonlarına doğru yaklaşıldıkça, bireyin hayata dair bakış açılarında değişimler meydana gelmeye başlamaktadır. Bu değişimler, anlam arayışında bir boşluk oluşmasına neden olabilmekte ve bu bağlamda ölüm düşüncesi giderek daha belirgin hale gelmektedir. Bu dönemde birey, günbegün yaşlanmakta olduğunu hissettiğinde ve ölüme doğru yaklaştığını fark ettiğinde, ölüm korkusu ortaya çıkabilmektedir. Yaşamın sona ereceği gerçeği ile bu gelişimsel evrede daha doğrudan bir şekilde yüzleşen birey, ölüm kavramını yoğun olarak düşünmekte ve bu da varoluşsal kaygıları beraberinde getirebilmektedir (Kımtır, & Özlem, 2017: 57).

Yaşlılık dönemi, bireyin ölüme en yakın olduğu gelişim evresini ifade etmektedir. Bu dönem boyunca, ölüm olgusuna dair şahitlikler bireyin tüm yaşam evrelerinde gerçekleşmiş olsa da özellikle akranları, dostları, anne-baba ve diğer aile fertlerinin kayıplarına tanık olması, ölümün yakınlığını daha yoğun hissetmesine neden olmaktadır. Yaşlılık dönemindeki bireylerin, diğer yaş gruplarına kıyasla ölümle ilgili daha fazla düşünceye sahip olmaları ve bu konuyu daha sık konuşmaları dikkat çekicidir. Gerçekten de ölüm, yaşlı bireyler için zihinlerinden kolayca çıkarılabildikleri; ilgi ve önem alanında sürekli yer alan bir kavramdır. Aslında yaşlılık ve ölüm, birbirini çağrıştıran ve sıklıkla birlikte anılan iki kavramdır. Bunun temel sebebi, yaşlı bireylerde ölüm riskinin daha yüksek olmasıdır. Yaş ilerledikçe, ölüm ihtimali somut bir gerçeklik olarak daha da belirgin hale gelmektedir. Yaşlı birey, ölüme hangi tutumla yaklaşırsa yaklaşsın, bu dönemde kendisini ölüme hazırlama eğilimindedir. Bu hazırlık süreci, bireyin ölümle yüzleşme biçimini şekillendirmekte ve onu varoluşsal bir anlam arayışına sürükleyebilmektedir (Hökelekli, 2008: 32).

Ölüm, bireysel olarak gerçekleşen bir olgu olmasına rağmen, ölümün hissedilmesi ve düşünülmesi genellikle bireyin yalnızlaştığı ve içe çekildiği anlarda daha yoğun bir şekilde açığa çıkmaktadır. Bu durum, kaçınılmaz olarak karamsarlık ve isteksizlik duygularına yol açabilmektedir. Hayat, bir yandan zevk ve neşe dolu güzellikleri barındırırken, diğer yandan insanı çaresiz bırakan, ağız tadını bozan ve sürekli kendini hatırlatarak kaçışın olmadığını hissettiren zorluklarla doludur. Mutlu ve neşeli zamanlarda, insan kendini adeta dünyanın efendisi olarak görüp, ölüm düşüncesini aklından bile geçirmezken, hayatın gerçekleriyle yüzleştiğinde "Nereden geldik, nereye gidiyoruz?" gibi varoluşsal sorulara cevap arama ihtiyacı hissetmektedir. Bu arayış, bireyin hayatın anlamını ve ölümün kaçınılmazlığını kavrama çabasıdır. Ölümün, bireyi kendi varolu-

şuyla yüzleştirdiği bu süreçte, duygusal yoğunluk ve içsel sorgulama derinleşmekte, böylece insan, yaşamın her iki tarafını da anlamaya ve kabullenmeye çalışmaktadır (Şentürk, 1984: 303).

Din, toplumun düzenlenmesinde, yönlendirilmesinde ve kültürel yapısının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamakta ve bu bağlamda bireyi ilgilendiren dünyevi ve uhrevi olgulara yönelik belirli bakış açıları geliştirmektedir. Bu bakış açıları ise farklı dinler çerçevesinde çeşitlilik göstermektedir. Örneğin; Yahudilikte ölüm, dayanılması güç bir ceza olarak algılanırken, Hristiyanlıkta ölüm bedenden kurtuluş ve hayatın yeni güzelliklerle devam etmesi olarak değerlendirilmektedir. Müslümanlıkta ise ölüm, ruh ve beden ayrılması ve bu ayrılıkla birlikte ruhun Allah'a ulaşması ve O'na varması olarak görülmektedir. Bu farklı bakış açıları, her bir dinin ölüm kavramına ilişkin özgün bir yorum getirdiğini ve ölüm sonrası yaşama yönelik inançların kültürel ve teolojik kökenlerine dayandığını göstermektedir (Hökelekli, 1992).

Kur'an perspektifinden ölüm, Allah'ın yaratma, yaşatma ve öldürme kudretine sahip olması sebebiyle, doğrudan Allah tarafından gerçekleştirilen bir olgu olarak görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Mülk Suresi 2. ayette, "O, hanginizin daha güzel işler yapacağını denemek için, hayatı ve ölümü yaratandır. O, yücedir, bağışlayandır." ifadesiyle ölüm ve yaşamın Allah'ın iradesine bağlı olduğu ve bu süreçlerin insan için bir sınav niteliği taşıdığı belirtilmektedir. Ölüm, Allah'ın hayat sahibi olarak yarattığı ve canlılık bahşettiği nefesin, beden üzerindeki hakimiyetini sona erdirmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, ölüm, Allah'ın yaratılış düzeni içinde canlı varlıkların yaşam döngüsünün doğal bir parçası olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla ölüm, salt bir son değil, ilahi iradenin bir tezahürü olarak hayatın anlamını ve sınavını tamamlayan bir olgudur (Tütün, 2007: 102).

Ölüm üzerine yapılan araştırmalar, ölümün insanlar üzerindeki etkilerini farklı bakış açıları ve yöntemlerle açıklığa kavuşturmuştur. Geçmişten günümüze, ölüm olgusu insanların zihin dünyasında sürekli olarak yer edinmiş ve tartışılmaya devam etmiştir. Bu konuda özellikle psikologlar ve filozoflar ilgi çekici yaklaşımlar ortaya koyarak ölümün psikolojik ve felsefi boyutlarını derinlemesine ele almışlardır. Ölüm, her canlı için son derece öznel bir deneyim olup, insanın kontrol edemediği bir olgudur. Heidegger'in de belirttiği gibi, "Birçok sorumluluk başkalarına devredilebilir; ancak ölüm görevinin bir başkasına devri mümkün değildir." Bu ifade, ölümün bireysel ve kaçınılmaz doğasını vurgulamaktadır. Ölüm, kişinin tek başına yüzleşmesi gereken, devredilemeyen ve kaçınılmaz bir gerçek olarak varlığını sürdürmektedir (Karakaya, 2000).

Ölüm, kaçınılmaz bir gerçek olduğu için bir başkasının yerine deneyimlenemeyen, bu nedenle de insanlar için korkutucu ve kaygı verici bir olgu olarak görülmektedir. Yaşam ve ölüm, zıt kavramlar olmasına karşın, insanda iç içe var olan ve birbirini tamamlayan iki gerçekliktir. İnsan, yaşamı boyunca aslında temel ihtiyaçlarını karşılayarak hayatta kalmaya çalışmakta; bir anlamda ölmek için yaşamaktadır. Ancak her birey, kaçınılmaz bir sona doğru ilerlediğinin ve bir gün ölümün geleceğinin farkındadır; bu farkındalıkla yaşamını sürdürmektedir. Yaşam ve ölüm kavramları ne kadar zıt görünseler de farklı bir açıdan bakıldığında, yaşamın nihai sonucunun ölüm olduğu söylenebilir. Bu perspektif, insanın hayatı boyunca ölümle bilinçli veya bilinçsiz olarak kurduğu ilişkiyi vurgulamaktadır. Dolayısıyla, yaşamın içinde ölüm bilinci, bireyin varoluşunu anlamlandırma çabasında önemli bir yer tutmakta ve bu iki kavram, birbirlerini tanımlayan dinamikler olarak değerlendirilebilmektedir (Gashi, 2021: 87).

Birey, çevresi tarafından etkilenen ve aynı zamanda çevresini de etkileyen bir varlıktır. Bu nedenle, çevresinde gerçekleşen ölümler, bireyin yaşamında yeni deneyimlerin ve bakış açılarının oluşmasına zemin hazırlamakta ve birey, bu yeni perspektiflerle birlikte ölüm gibi durumlara karşı yeni tutumlar geliştirebilmektedir. Bu tutumlara kısaca değinilecek olursa, birey bazen yaşamın koşuşturmasından veya yaşadığı ağır bir travmadan kurtulmak, düşüncelerini bastırmak amacıyla kendi ölümünü arzular hale gelebilmektedir. Ölümün gerçekliğini ve kaçınılmazlığını idrak eden birey, bu durumu kabullenerek bir kabullenme tutumu geliştirebilmektedir. Buna karşın, hayata sıkı sıkıya bağlı olan ve ölüm düşüncesi karşısında çekingenlik ya da korku yaşayan birey, ölüm olgusunu reddetme tutumu sergileyebilmektedir. Öte yandan, birey, ölme riskinin yüksek olduğu davranışlarda bulunarak adeta ölüme meydan okuma eğilimi gösterebilmektedir. Bireyin yakınlarından birinin ölümü söz konusu olduğunda ise yas süreci devreye girmektedir. Yas, bireyin kaybını anlamlandırma, acısını ifade etme ve kaybın ardından yeni bir denge kurma sürecidir. Bu süreç, bireyin ölümle ilgili içsel tutumlarını ve genel olarak yaşam algısını derinlemesine etkileyebilmektedir. Sonuç olarak, bireyin ölüm karşısındaki tutumları, yaşamın içinde geçirdiği deneyimler ve çevresel etkenlerle şekillenen dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Karakuş vd., 2012: 45).

İnsanoğlu için varoluşundan bu yana bilinmezlik ve belirsizlik, korku ve kaygı duygularını tetiklemektedir. Ölüm, bu bilinmezliklerin ve deneyimlenemeyen olguların başında gelerek, insanlar için daima gizemli ve korkutucu bir gerçeklik olagelmıştır. Ölümle ilgili insanın yalnızca bu dünyadaki sonu değil, aynı zamanda ölüm sonrasına dair bilgisizliği ve

bu konuda deneyimden yoksun oluşu, bireyde kaygı yaratmaktadır. Ölümün tasavvur edildiğinde zihinlerde canlanan görüntüsü genellikle hoş değildir, aksine acı verici bir sahne olarak belirmektedir. Birey, içinde bulunduğu beden ölümüne yaklaştığını ve ölümle birlikte dünya hayatının sona ereceğini düşündüğünde, kaygı duyguları derinleşmektedir. Günümüz toplumunda, teknolojinin gelişmesine karşın kültürel ve manevi değerlerin gerilemesiyle, yaşlı bireylerin ömrünün son yıllarını huzurevlerinde veya hastanelerde geçirmeleri olağan bir durum haline gelmiştir. Evinden, tanıdık çevresinden, sevdiklerinden uzak bir şekilde, kendisiyle hiçbir bağı olmayan bir odada ölümü beklemek, ölüm kaygısını ve hatta ölüm korkusunu daha da artırmaktadır. Bu tür bir ortamda, birey yalnızlığın ve yabancılaşmanın getirdiği duygusal zorluklarla başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca, çevredeki yakınlarını kaybetme olasılığı, bireyin hayata bakışını derinden etkilemekte; bu durum, yaşamın sevinç ve huzur yerine hüznün ve kaygıyla dolmasına neden olabilmektedir. Sevdiklerinin kaybı, bireyin yaşamına yönelik pozitif tutumlarını zayıflatırken, ölüm ve kayıplar, bireyin yaşamla ilgili deneyimlerini karamsarlıkla beslemektedir. Bu nedenle, ölüm kaygısı, modern toplumda hem bireysel hem de toplumsal düzeyde derin etkiler bırakmaktadır (Altaytaş, 2019: 143-144).

Tüm korkuların temelinde yatan en büyük korkunun ölüm korkusu olabileceği ifade edilebilir. Nitekim genel görüşlere göre, ölüm korkusu, ölüm sonrası yaşama inanıp inanmamasından bağımsız olarak birçok bireyde gözlemlenen bir durumdur. Ancak bu korku diğer korkulardan ayrılacak olursa, bireyin günlük yaşam akışı içinde ölüm korkusunu, hatta ölümün kendisini dahi fark etmeden yaşadığı söylenebilir. Ölümle doğrudan yüzleştiğimiz anlarda ise bu durum, çoğunlukla korkutucu ve ürkütücü bir deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölüm korkusu, belki de insanın bilinçaltında daima var olan, ama hayatın sıradan akışında çok fazla yüzeye çıkmayan bir korkudur. Bu korku, bireyin varoluşuna dair derin kaygıları tetikleyerek, onu yaşamın sonluluğuyla ve belirsizliğiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Ölüm düşüncesiyle doğrudan karşılaşıldığında, bu düşüncenin etkisiyle korku ve ürperti hissedilmesi, ölümün insan psikolojisi üzerindeki güçlü ve kaçınılmaz etkisinin bir göstergesidir. Bu nedenle, ölüm korkusu, tüm diğer korkuların özünde yatan ve varoluşsal kaygılarla doğrudan ilişkilendirilen en temel korkulardan biri olarak değerlendirilebilmektedir (Koç, 2002: 8).

Ölüm olgusu, çok boyutlu bir yapıya sahip olup, bu boyutlardan en önemlilerinden biri de bilinmezlik ve yalnızlık korkusudur. Psikolojik araştırmalar, ölüm korkusunun oldukça karmaşık ve çok boyutlu bir korku olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, ölüm korkusunun en

fazla üzerinde durulan boyutları arasında bilinmezlik ve yalnızlık korkusu, yakınları kaybetme ve ölüm anında ıstırap çekme korkusu bulunmaktadır. Ayrıca, kişisel kimliği kaybetme ve ölüm sonrası cezalandırılma endişesi, geride kalanların durumu hakkında kaygı duyma, yok olma korkusu ve değer verilen insanları kaybetme korkusu da ölüm korkusunun diğer önemli bileşenleridir. Bilinmezlik, ölüm korkusunun en temel unsurlarından biridir; insan, neyle karşılaşacağını bilmediği durumlara karşı doğal bir kaygı geliştirmektedir. Ölümün doğası gereği, bu belirsizlik korkunun merkezinde yer almaktadır. Benzer şekilde, yalnızlık korkusu da ölüm olgusuna dair bireyin karşılaştığı en derin kaygılardan biridir; çünkü ölüm, bireyin tek başına deneyimlemek zorunda olduğu ve kimseyle paylaşamayacağı bir süreçtir. Bunlara ek olarak, ölüm korkusunun diğer boyutları arasında, ölüm sonrası varoluşun durumu ve cezalandırılma ihtimali gibi teolojik kaygılar, yaşam süresince edinilen kişisel kimliğin kaybedilmesi korkusu ve ölümden sonra geride kalan sevdiklerin ne olacağına dair endişeler yer almaktadır. Bu çok boyutlu yapı, ölüm korkusunun bireyin psikolojik dünyasında nasıl karmaşık bir etki yarattığını ve bireyin ölüm karşısında geliştirdiği tutumların ne kadar çeşitli olabileceğini gözler önüne sermektedir (Karaca, 2000: 157).

Bu çalışmada, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi konusundaki mevcut literatürün derlenmesi amacıyla sistematik bir literatür taraması yöntemi kullanılacaktır. Literatür taraması, ölüm ve ölüm sonrası yaşamla ilgili dini, psikolojik ve kültürel bakış açılarını anlamak için geniş bir kaynak yelpazesinde yapılan önceki araştırmaların kapsamlı bir şekilde incelenmesini sağlar. Bu süreç, çeşitli akademik veritabanlarında (Google Scholar, Ulusal Tez Merkezi vb.) belirli anahtar kelimeler (örneğin; "ölüm korkusu", "ölüm kaygısı" vb.) kullanılarak ilgili makalelerin, tezlerin ve kitapların toplanmasını içerir. Elde edilen kaynaklar, belirli kalite ve güvenilirlik kriterlerine göre seçilerek listelenecektir. Bu yöntem, ölüm ve ölüm ötesi yaşam konularındaki psikolojik ve dini perspektiflerin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Makalenin amacı, 1941 ile 2025 yılları arasındaki *'ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi'* konusu hakkında yazılan kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler, ansiklopedi maddeleri ve çevirileri bir araya toplayarak ilgili alanda yapılan çalışmalarda zaman içerisinde meydana gelen gelişim ve değişimi bir bütün olarak gözlemleyebilmektir.

Her çalışmanın olduğu gibi bu makalenin de yöntemsel ve kaynakasal bazı sınırlılıkları vardır. Bu literatür çalışmasının sınırlılıkları ise şunlardır:

(i)-Türk din psikolojisi araştırmalarında alt başlık olan ölüm ve birey üzerindeki etkisini anlama çabası olarak değerlendirilebilecek bu literatür taraması, ‘ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi’ ile sınırlandırılmıştır.

(ii)-Akademik ürün başlığında ölüm ve ölüm ötesi psikolojisine ilişkin belirlenen kelimelerin olduğu fakat içeriğinin alan dışı olduğu tespit edilen çalışmalar araştırma kapsamına alınmamıştır.

(iii)-Literatür taramasına konu olan ‘ölüm ve ölüm ötesi’ üzerine yapılan araştırmalar, ana-akım yaklaşım dikkate alınarak din psikolojisiyle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak başlıkta direkt din psikolojisini çağrıştırmayan fakat çalışma içeriğinde din psikolojisini kapsayan disiplinler arası nitelikteki diğer çalışmalara da olanaklar ölçüsünde yer verilmiştir.

(iv)-Bu literatür taraması internet tabanlı yapılmıştır. Bu bağlamda tezler için “Ulusal Tez Merkezi” (<http://tez.yok.gov.tr>); makaleler, bildiriler ve çeviriler için “Türkiye Diyanet Vakfı - İslam Araştırmaları Merkezi” (<http://ktp2.isam.org.tr>); ve “Dergi Park Akademik” (<http://dergipark.org.tr/tr/>); kitaplar için “Google Akademik, Milli Kütüphane” (<http://scholar.google.com.tr>; (<http://www.mkutup.gov.tr>); ansiklopedi maddeleri için “Türkiye Diyanet Vakfı - İslam Ansiklopedisi’nin” (<http://www.islamansiklopedisi.org.tr>) internet ortamındaki veri tabanları kullanılmıştır. Dolayısıyla literatür, bu kaynaklardan elde edilen verilerle sınırlıdır.

(v)-Bu çalışmaya özgü literatür taraması yapılırken ‘ölüm, ölüm ötesi, ölüm kaygısı, ölüm korkusu, ölüm psikolojisi’ anahtar kavramları kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılan literatür, adı geçen bu anahtar kavramların taranması sonucunda elde edilen kaynaklarla sınırlandırılmıştır.

a. Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi Literatürü

Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine literatür taramasını içeren makalenin bu bölümünde, akademik ürün türü olarak sırasıyla (a) kitaplar, (b) tezler, (c) makaleler, (d) bildiriler, (e) çeviriler ve (f) ansiklopedi maddelerinde yer alan kaynaklar bulunmaktadır.

a.a. Kitaplar

Makalenin bu bölümünde yer verilen kitapların bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, basım yılı, kitap adı, basım yeri, yayınevi adı” biçiminde düzenlenmiştir.

1. Açıkgözoğlu, A. S. (2022). *Ölüm ve sonrası*. Konya: Hüner Yayınevi.
2. Akyüz, Y. Z. (1955). *Nefs ve ruh : İradeli ölüm, tabii ölüm*. Aydın: Coşkun Matbaası.

3. Ali, R. G. (2023). *Hayat, ölüm ve diriliş*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
4. Asutay, H. (2019). *Ölüm ve ötesi hayat*. İstanbul: Şadırvan Yayınları.
5. Bardakçı, C. (1961). *Modern fizik ve tasavvuf ruh ve ölüm*. Ankara: Akdem Yayınları.
6. Bozgeyik, B. (1995). *Gençlik ve ölüm*. İstanbul: TÜRDAV.
7. Bozgeyik, B. (2011) *Ölüm sonrası hayat*. İstanbul: TÜRDAV.
8. Çadır, Y. (2023). *Transhümanizm, ölüm ve ölümsüzlük*. Kırklareli: Keddidi Yayıncılık.
9. Çalışkan, M. (2012). *Ölüm ve öncesi*. Ankara: Mehmet Çalışkan.
10. Çelik, E. (2024). *Ölüm sonrası inançlar ve teolojik temelleri*. İstanbul: Araştırma Yayınları.
11. Çınar, E. (2016). *Tanrıya bağlanma ve ölüm kaygısı*. Sarbrücken: Lambert Academic Publishing.
12. Çınar, S. (2023). *Ölüm yokluk değildir*. Sakarya: Zafer Dergisi Yayınları.
13. Dastur, F. (2021). *Ölüm*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
14. Demir, Ş. Ç. (2023). *Ergenlerde ölüm düşüncesi ve din*. Bursa: Emin Yayınları.
15. Doğan, E. E. (2025). *Ölüme uyanmak yaşayanların dilinden ölüm öncesi deneyimler*. Odessa Yayınevi.
16. Doğan, M. (2020). *Acıdan erdeme yolculuk travma sonrası gelişim psikolojisi ve din*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
17. Erdoğan, İ. (1987). *Direnış ölüm ve yaşam*. İstanbul: Haziran Yayınevi.
18. Erdoğan, N. (1989). *Kıyamet-abiret-ölüm ve sonrası*. İstanbul: Huzur Yayınevi.
19. Eren S. N. (1992). *Ölüm-kıyamet ve abiret*. İstanbul: Demir Kitabevi.
20. Eren, A. (1997). *Ölüm ve abiret*. İstanbul: Cevher Yayınevi.
21. Göka, E. (2009). *Ölme, ölümün ve geride kalanların psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
22. Günaydın, C. (2017). *Ölüm ve ötesi*. İstanbul: Şiar Yayınları.
23. Güneş, A. R. (2023). *Hayat, ölüm ve diriliş*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
24. Gürel, Ş. (1986). *Ölüm ve ötesi : Ölüm korkusundan kurtuluş*. İstanbul: Sağlam Yayınevi.
25. Halkacı, K. (1941). *Evlence, doğum, ölüm*. İstanbul : Kader Basımevi.
26. Harun, Y. (1996). *Ölüm*. İstanbul: Vural Yayıncılık.
27. Hekimoğlu, İ. (1991). *Ölüm yokluk mudur?*. İstanbul: Timaş Yayınları.

28. Hocaloğlu, H. (1996). *Hayat, ölüm ve ötesi*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
29. Hökelekli, H. (2008) *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. İstanbul: Dem Yayınları.
30. İkiz, F. E. (2024). *Ölüm ve yası konuşmak*. Ankara: Gece Kitaplığı.
31. İnanc, B. Y. (2019). *Gelişim psikolojisi II*. Ankara: Pegem Akademi.
32. Kabcı, M. (2009). *Hayat ve ölüm*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
33. Kalyoncu, H. (2011). *Ölüm korkusu ve panik atak*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
34. Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
35. Karademir, N. (2022). *Ölüm neden trajedidir?*. İstanbul: Lejand Yayıncılık.
36. Karakaya, M. (1998). *Çocuk, hüznün ve ölüm*. İstanbul: Nehir Yayınları.
37. Karataş, D. (2000). *Direnış ölüm ve yaşam*. İstanbul: Boran Yayınevi.
38. Kaya, M. (2011). *Felsefe ve ölüm ötesi*. İstanbul: Klasik Yayınları.
39. Kemikli, B. (2017). *Sufi, aşk ve ölüm*. İstanbul: Kitabevi.
40. Kotku, M. Z. (1986). *Ölüm*. İstanbul: Seha Neşriyat.
41. Laplanche, J. (2025). *Psikanalizde yaşam ve ölüm*. Bağlam Yayıncılık.
42. Maeterlinck, M. (2023). *Ölüm*. Ankara: Dorlion Yayınları.
43. Mardin, Ö. F. (1952). *Ölüm ve ahiret*. İstanbul: İlahiyat Kültür Telifleri Basım ve Yayımlı Kurumu.
44. Onur, B. (2008). *Gelişim psikolojisi :Yetişkinlik, yaşlılık, ölüm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
45. Ökten, K. H. (2016). *Ölüm kitabı ölüm düşüncesinin temel metinleri*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
46. Özdemir, E. (2020). *Ölümde hayat var ileri yetişkinlikte ölüm ve yas*. İstanbul: Yüzleşme Yayınları.
47. Özkan, S. (2013). *Ölüm felsefesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
48. Sağır, A. (2014). *Ölüm sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
49. Sarıkaya, H. E. & Suat B. (1977). *Ölüm ve ötesi bilimsel incelenimi*. İstanbul: Bilim Araştırma Merkezi.
50. Sayın, Z. (2018). *Ölüm terbiyesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
51. Selimoviç, M. & Kıratlı, M. (1988). *Derviş ve ölüm*. İstanbul: Can Yayınları.
52. Şa'rânî, A. & Erdoğan, N. (2002). *Ölüm, kıyamet ve diriliş*. İstanbul: Pamuk Yayıncılık.
53. Tanhan, F. & Figen, A. İ. (2009). *Ölüm eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
54. Taşçı Yıldırım, E. (2024). *İslam felsefesi ve modern psikolojide ölüm korkusu*. Nobel Akademik Yayıncılık.

55. Tomor, A. (2011). *Ölüm ve sonrası*. Adapazarı: Okumayı Teşvik Derneği.
56. Toprak, S. (1997). *Ölümden sonraki hayat kabir hayatı*. Ankara: Esra Yayınları.
57. Tütün, S. (2007). *Ölümin içindeki hayat hayatın içindeki ölüm*. İstanbul: Kayihan Yayınları.
58. Uysal, S. (2019). *Ölüme uyanmak*. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.
59. Uysal, V. (1996). *Din psikolojisi açısından dini tutum davranış ve şahsiyet özellikleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları.
60. Yahya, H. (1998). *Ölüm ve kıyamet*. İstanbul: Ortadoğu Gazetesi.
61. Yakupoğlu, M. M. & Bozkurt N. (2001). *Varoluş, ahlak ve ölüm*. Ankara: Mor Yayınları.
62. Yasa, M. (2001). *Felsefi ve deneysel dayanaklarla ölüm sonrası yaşam*. Ankara: Ankara okulu yayınları.
63. Yelboğa, N. (2024). *Ölüm yas ve sosyal hizmet: Geride kalanların yas yolculukları*. Ankara: Nobel Bilimsel Yayınları.
64. Yıldız, M. (2014). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.
65. Yılmaz, Y. (2021). *Yıkıcılık ve ölüm dürtüsü*. İstanbul: İthaki Yayınları.

a.b. Tezler

Makalenin bu bölümünde yer verilen tezlerin bibliyografik niteleme yazım formatı APA sistemine uygun olarak, “yazar soyadı ve adı, yılı, tez adı, tez türü, şehir, tezin yapıldığı üniversite ve enstitü adı” biçiminde alfabetik olarak düzenlenmiştir.

1. Akalın, A. E. (2006). *Ölümün ve ölmenin sosyolojisi üzerine kuramsal bir çalışma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Akbaş, S. (2023). *Yaşlılarda dua ve tövbenin ölüm korkusuna etkisi: Huzurevleri örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Akın, E. (2018). *Yaşlılarda ölüm kaygısının sosyal yaşamla ve mutlulukla ilişkisi*. (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Aile Hekimliği Ana Bilim Dalı.
4. Aksaç, A. (2020). *Dindarlık yaşlılık ve ölüm paradoksu üzerine bir din sosyolojisi araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
5. Akşahin, M. A. (2016). *İnsanların ölüme karşı geliştirdikleri psikolojik tutumlar ve kaderci kabullenmenin ölüm kaygısı üzerindeki etkisinin incelenmesi*.

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

6. Altaytaş, M. (2009). *Varoluşsal açıdan İslâm inancında ölüm*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

7. Altunay, F. D. (2017). *Varoluşçu felsefede ölüm kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

8. Atak, Z. (2020). *Ölüm algısının bireydeki terapötik etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

9. Avcı, N. (2012). *Üniversite öğrencilerinin mişab tarzlarının, psikolojik belirtiler ve ölüm kaygısı ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

10. Ayhan, M. (2002). *Tasavvufi düşüncede ölüm*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11. Barış, Ş. (2022). *Yetişkin bireylerde ölüm algısı: Öz-anlayış ve umut değişkenlerine göre bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

12. Bayramoğlu, E. (2019). *Ölümlülük manipülasyonunun, bağlanma türlerinin ve karanlık üçlü kişilik özelliklerinin risk alma davranışına etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

13. Bulut, M. B. (2017). *Benlik saygısı, dini dünya görüşleri ve hayatın amacının ölüm kaygısı üzerine etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

14. Bulut, M. B. (2022). *Tanrıya bağlanmanın yordayıcıları: Ölüm korkusu ve Tanrı inanç biçimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

15. Ceylan, U. E. (2018). *Ölümlülük bilincinin dini başa çıkma, Tanrı algısı, ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olma ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

16. Çakmak, A. H. (2021). *Yetişkinlerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

17. Çevik, Ş. (2002). *Ergenlerde ölüm düşüncesi ve ölüm ötesi ile ilgili dini inançlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

18. Dere, B. (2018). *Yetişkinlerin ölüm tutumlarının travma sonrası büyüme etkileri: '15 Temmuz travması örneği'*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

19. Dülger, K. (2014). *Ölüm kaygısının ölüm anlamları, baş etme stilleri ve bağlanma stilleri ile ilişkisinde ölümlülük farkındalığının biçimlendirici rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

20. Ekşi, C. G. (2019). *Saruhan Kanbur Aile Sağlık Merkezine bağlı 60 yaş ve üzeri bireylerin ölüm kaygısı ve ölüme ilişkin depresyon durumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

21. Eyüboğlu, S. Ö. (2009). *Depresif yakınmaları olan hastaların depresyon ve ölüm kaygısı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

22. Gazioglu, F. S. A. (2023). *Psikolojik belirtilerin yordayıcıları olarak ölüm kaygısı anlamsızlık belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik esneklik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi.

23. Gündoğan, S. (2020). *Yaşlılarda ölüm kaygısının yalnızlık ve sosyal destek ile ilişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

24. Gürbüz, H. B. (2022). *Ölüm kaygısının yordayıcıları olarak benlik saygısı, reddedilme duyarlılığı ve psikolojik katılık*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

25. Güzel, H. Y. (2012). *Psikolojik dışlanma kişisel belirsizlik hissine yol açar mı? Psikolojik dışlanmanın, kişisel belirsizliğin ve ölümlülüğün dikkat çekici olmasının etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

26. Kabataş, B. (2018). *Ölüm kaygısı ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

27. Kadioğlu, R. (2022). *Genç yetişkinlerde ölüm kaygısı, beş faktör kişilik özellikleri ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkiler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

28. Karadelioğlu, P. (2011). *Huzurevinde ve ev ortamında yaşayan yaşlıların yaşam doyumlarının ölüm kaygı düzeyine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

29. Kılıç, E. (2023). *Dindarlığın ölüm kaygısı ile ilişkisinde yaşam sergisinin aracılık rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

30. Kılıç, Z. K. (2024). *Dine uzak ölüme yakın: Dehşet yönetimi kuramı bağlamında Türkiye’de dine uzak insanların ölüm ve hayat algısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

31. Koç, T. (1990). *Ölümsüzlük açısından ruh-beden ilişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

32. Koçanoğlu, A. (2005). *Ölüme verilen anlamların ve dindarlığın üniversite öğrencilerinde ölüm kaygısı ve ölüm korkusunu yordaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

33. Köstek, G. (2015). *Huzur ve bakımevinde yaşayan yaşlıların ölüm kaygısı ve benlik saygısının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

34. Kuzu, H. (2023). *Dindarlık ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkiler: Tasavvufi intisabı olanlarla olmayanların karşılaştırmalı bir araştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

35. Magrebi, T. K. (2019). *Huzurevinde kalan yaşlıların ölüm kaygısı ve ölüme ilişkin depresyon düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

36. Öncel, G. (2013). *Modern dünyada ölüme bakış ve yas*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

37. Özdemir, G. (2018). *Ölümün kutsallaştırılmasının sosyolojik temelleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

38. Özen. D. (2008). *Huzurevinde yaşayan yaşlılarda ölüm kaygısının günlük yaşam işlevlerine etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

39. Öztürk, Z. K. (2010). *Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı*. (Yayımlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Ana Bilim Dalı.

40. Rüstemevo, N. (2022). *Yetişkinlerde yalnızlığın ölüm kaygısına etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim.

41. Sami, S. (2019). *Travmatik kayıp (ölümler) sonrasında dini inanç sahibi olan ve olmayan bireylerin ölüme, yasa ve sonrasında yaşanan süreçte dair tutumlarının karşılaştırılması: Nitel bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
42. Sarıkaya, Y. (2013). *Ölüm kaygısı ölçeği geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü .
43. Şenol, C. (1989). *Ankara ilinde kurumlarda yaşayan yaşlılarda ölüme ilişkin kaygı ve korkular*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
44. Turgay, M.(2003). *Ölüm korkusu ve kişilik yapısı arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
45. Uysal, S. (2018). *Din psikolojisi bağlamında ölüm eşiği deneyimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
46. Üzer, A .B. (2019). *Yaşlı bireylerdeki ölüm kaygısı düzeyinin çeşitli benlik ve kimlik değişkenleri ile ilgisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
47. Vural, Z. Y. (2023). *Üniversite öğrencilerinin ölüm kaygısı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkide ölümlülük farkındalığının ve ölüm obsesyonunun aracı rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
48. Yazıcı, R. (1994). *Yaşlı bireylerin ölüm kaygısı ve bunun günlük yaşam aktivitelerine olan etkisinin araştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
49. Yıldız, M. (1998). *Dini hayat ile ölüm kaygısı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
50. Yıldız, M. E. (2024). *Ölüm sürecinde manevi danışmanlık ve rehberlik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
51. Yüksel, D. (2024). *Güvensiz bağlanma stilleri ile somatik belirtiler ve ölüm kaygısı arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğüünün aracılık rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
52. Zafer, F. (2024). *Yaşlı bireylerde yalnızlık, ölüm kaygısı ve sosyal ağlar arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
53. Zorlu, E. (2024). *Ölüm farkındalığı ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide maneviyatın aracı rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

a.c. Makaleler

Makalenin bu bölümünde yer verilen makalelerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak, “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, makale adı, dergi adı, cilt ve sayı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik olarak düzenlenmiştir.

1. Akcan, N. (2023). “Dinlerde ‘ölüm olgusu’ üzerine oluşmuş ritüel arınma uygulamaları”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 461-485.

2. Arpacı, F., Avdaş, E., Doğruöz, Ö. & Sarıdoğan, T. (2011). Yaşlılarda ölüm kaygısının incelenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 4(1-2), 53-66.

3. Arslan, A. (2019). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 113-129.

4. Atak, S. A. (2007). Varoluşçularda ölüm problemine genel bir bakış. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5(10), 83-93.

5. Atak, Z. & Kuşat, A. (2024). Manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında ölüm algısının terapötik etkileri. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (9), 77-100.

6. Ataseven, A. (1967). Hastalık şifa ihtiyarlık ölüm. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1(3), 39-41.

7. Ayhan, D. & Seki Öz, H. (2022). Yetişkin bireylerde ölüm algısının manevi iyi oluş üzerine etkisi. *Black Sea Journal of Health Science*, 5(3), 424-429.

8. Ayten, A. (2009). Üniversite öğrencilerinde ölüm kaygısı: Türk ve Ürdünlü öğrenciler üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9(1), 85-108.

9. Bahadır, M. (2018). Ölümün modern insan hayatındaki konumuna ilişkin bir değerlendirme. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 8(2), 535-552.

10. Başyigit, Ö. & Arslan, B. Ş. (2024). Ailede ölüm ve yas okuryazarlığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 16(4), 644-657.

11. Berksun, E. (1995). Psikososyal ve medikal yönleriyle kayıp, yas, ölüm. *Kriz Dergisi*, 3(1), 68-69.

12. Bulut, M. B. & Kuşat, A. (2018). Benlik saygısı, dini dünya görüşleri ve hayatın amacının ölüm kaygısı üzerine etkisinin incelenmesi. *Bilimname*, 35, 145-173.

13. Burcu, E. & Akalın, E. (2008). Ölüm olgusu üzerine sosyolojik tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 29-54.

14. Canlı, D., & Yılmaz, F. (2024). Deprem sonrasında bireylerin deprem kaygısı, ölüm kaygısı ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin değerlendirilmesi. *Bozok Tıp Dergisi*, 14(1), 9-17.
15. Çakmak, A. H. (2022). Yetişkinlerdeki dindarlık, ahlaki olgunluk ile ölüm kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(19), 1-12.
16. Çelikel, B. (2013). Dinî danışmanlık: Psikoterapi ile din eğitiminin buluşma noktası. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 13(3), 55-68.
17. Çevik, Ş. (2005). Ergenlerde ölüm düşüncesi, intihar ve din. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9, 89-117.
18. Çınar, İ. (2014). Ölüm kaygısı ve gösterişçi tüketim eğilimi. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 89-104.
19. Çınar, M. (2016). Tanrı'ya bağlanma tarzı ve ölüm kaygısı ilişkisi üzerine bir araştırma. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (45), 313-338.
20. Dağcı, A. (2023). Bazı değişkenler açısından ölüm kaygısının incelenmesi. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 17, 689-718.
21. Demir, V. (2024). Varoluşçu yaklaşıma dayalı eğitim programının bireylerin ölüm kaygısı, yalnızlık ve mutluluk düzeylerine etkisi: Bir pilot çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 139-160.
22. Dok, B. & Korkut O. F. (2021). Psikolojik danışman adaylarının ölüm kaygılarının psikolojik dayanıklılık ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(12), 23-45.
23. Durmuşoğlu, K. & Ataman, K. (2018). Kutsaldan sekülere: Değişen ölüm algısı üzerine sosyolojik bir değerlendirme. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 123-149.
24. Duva, Ö. (2020). Yaşam ve ölüm arasında bir uğrak olarak yaşlılık. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 1501-1520.
25. Egemen, B. Z. (1963). Ölüm üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 31-34.
26. Erden, G. (2002). Ölüm sürecinde olan çocuk: Ölümü kabul ve tedavi sürecinde etkili yardım. *Kriz Dergisi*, 10(1), 19-27.
27. Gashi, F. (2021). Ölüm psikolojisi ve ölüm konusunda dini inancın etkisi. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 80-99.
28. Göküş, Ş. & Yılmaz, Z. (2022). Huzurevlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti verecek bir personelde bulunması gereken vasıflar. *Bilimname*, 48, 567-600.
29. Hick, J. & Koç, Ç. T. (1990). Değişen ölüm sosyolojisi. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(7), 235-250.
30. Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(3), 151-165.

31. Hökelekli, H. (1991). Ölümle ilgili tutumlar ve dinî davranış. *İslâmî Araştırmalar*, 5(2), 83-91.

32. Hökelekli, H. (1992). Ölümle ilgili tutumların dinî davranışla ilişkisi üzerine bir araştırma I. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 57-86.

33. Hökelekli, H. (1992). Ölümle ilgili tutumların dinî davranışla ilişkisi üzerine bir araştırması II. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 87-98.

34. Kaçan, H., & Bayram Değer, V. (2024). Yaşlının kendini ihmal etmesinde yalnızlık, depresyon ve ölüm kaygısının etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(1), 231-242.

35. Kandemir, F. (2020). Bazı demografik değişkenler bağlamında covid-19 pandemi neslinin dindarlık ve ölüm kaygısı ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8(1), 99-129.

36. Karaca, F. & Yıldız, M. (2001). Thorson-Powell ölüm kaygısı ölçeği'nin Türkçe çevirisinin normal popülasyonda geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Tabula Rasa*, 1, 43-55.

37. Karakuş G., Öztürk Z. & Tamam L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.

38. Karlık, Z. (2024). Manevi danışmanlık ve rehberlik bağlamında kriz durumlarındaki manevi terapötik bilişsel şemalar. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, (9), 9-38.

39. Kayacan, G. (2017). Modern toplumlarda yaşlılık, ölüm algısı ve yaşlılık. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, 15, 15-29.

40. Keseroğlu, H. S. (2019). Ölüm. *Türk Kütüphaneciliği*, 33(3), 197-201.

41. Kımter, N. & Köftegöl, Ö. (2017). Yetişkinlerde ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 55-80.

42. Kımter, N. & Özlem K. (2017). Yetişkinlerde ölüm kaygısı ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 55-82.

43. Koç, M. (2000). Ölümsüzlük arzusu ve birey üzerindeki etkileri. *EKEV Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(3), 61-69.

44. Koç, M. (2001). Din psikolojisi açısından “ölüm sonrası hayat” kavramına semantik bir yaklaşım. *EKEV Akademi Dergisi*, 3(1), 153-162.

45. Koç, M. (2002). Ölüm korkusu üzerine kuramsal açıdan psikolojik bir değerlendirme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(6), 7-20.

46. Koç, M. (2002). Ölüm ötesi hayata inanmanın birey üzerindeki psikolojik etkileri. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14, 121-128.

47. Koç, M. (2002). Ölüm psikolojisi I, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8, 117-146.
48. Koç, M. (2002). Ölüm psikolojisi II, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9, 337-362.
49. Koç, M. (2002). Yaşlılık döneminde ölüm olgusuna karşı geliştirilen tutum ve davranışlar. *EKEV Akademi Dergisi Sosyal Bilimler*, 6(11), 93-106.
50. Koç, M. (2003). Yaşlılık döneminde ölüm psikolojisi üzerine bir alan araştırması. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 117-143.
51. Köylü, M. (2012). Ölüm eğitimi. *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*, 204-230.
52. Kula, T. (2018). Varoluşsal kaygı ve din. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(2), 21-41.
53. Okcu, C. & Karaaziz, M. (2023). Ölüm farkındalığı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkilerinin incelenmesi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 6(11), 75-85.
54. Okcu, C. & Karaaziz, M. (2023). Ölüm farkındalığı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkilerinin incelenmesi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 6(11), 75-85.
55. Okcu, C. (2021). Ölüm farkındalığı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkilerinin incelenmesi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 4(8), 43-62.
56. Okyayuz, Ü. (1995). Ölüm ve ölümcül hastalık. *Kriz Dergisi*, 3(1), 167-171.
57. Özcan, G., Ekşi, H. & Ekşi, F. (2020). Üniversite öğrencilerinde yaşamın anlamı ile öz-aşkınlık ilişkisinde ölüm anksiyetesinin aracılık rolü. *Kriz Dergisi*, 28(2), 71-87.
58. Özcan, M. E. (2021). Ölümle yüzleşmek & felsefi bir soruşturma. *Mutalaa*, 1(1), 145-149.
59. Özel, S. (2019). Bazı varoluşçu filozoflarda ölüm kavramının irделenmesi. *Gök Medrese İlahiyat Araştırmaları -2: Ruh Ölüm ve Ötesi*, 127-137.
60. Öztürk, Z., Karakuş, G. & Tamam, L. (2011). Yaşlı bireylerde ölüm kaygısı. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 37-43.
61. Sargın, F. & Gürsu, O. (2020). Ölüme uyanmak: Yaşayanların dilinden ölüm eşiği deneyimleri. *Turkish Academic Research Review*, 5(2), 319-324.
62. Seyhan, B. Y. (2015). Ölüm kaygısı ve dua tutumu üzerine bir araştırma. *Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(2), 863-882.
63. Sezer, S. & Saya, P. (2009). Gelişimsel açıdan ölüm kavramı. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 151-165.

64. Şahin, M. (1984). İnsanlarda ölüm düşüncesi. *Millî Kültür*, 46(9), 31-33.
65. Şentürk, H. (1984). Ölüm gerçeği ve Allah inancı. *Diyanet İlmi Dergi*, 20(2), 51-57.
66. Tanhan, Y. D. (2013). Ölüm eğitiminin üniversite öğrencilerinde ölüm kaygısı ve psikolojik iyi olmaya etkisi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 184-200.
67. Taşkaya, F. N. (2024). Manevi danışmanlık ve rehberlik perspektifinden nefis psikolojisinde ölüm. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 9, 101-138.
68. Topuz, İ. (2013). Ölüm Algısı Ölçeği (ÖAÖ) Türkçe versiyonunun geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 279-300.
69. Tor, G. (2021). Ölmek ve ölüm üzerine bir çeşitleme. *Prof. Dr. İ. Çetin Derdiyok Armağan Sayısı*, 1546-1560.
70. Torkadioğlu, C. & İnce, M. (2021). Pandemi sürecinde tüketicilerde hissedilen ölüm kaygısının demografik faktörlere göre değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Toplum & Siyaset*, 33-43.
71. Uysal, S. (2018). Din psikolojisi bağlamında ölüm eşiği deneyimleri. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 4(2), 7-44.
72. Ürer, E. (2017). Çocuklarda ölüm ve yas üzerine bir inceleme, *Dinî Araştırmalar*, 20(52), 131-140.
73. Yasa, M. (2001). Ölümünden sonra hayatın psikolojik değeri. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2(5), 75-82.
74. Yelboğa, N. (2025). Ölüm korkusu ve ölüm korkusuyla baş etme üzerine bir değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 765-779.
75. Yıldız, M. (1996). Ölümle ilgili genel tutumlar. *Akademik Araştırmalar: Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 178-188.
76. Yıldız, M. (2002). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dindarlık ve ölüm kaygıları üzerine. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(14), 161-174.
77. Yılmaz, M. S., & Mermutlu, A. (2023). Yaşlı bireylerde yaşlılık algısı ve ölüm kaygısı. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 2(1), 47-58.
78. Yılmaz, S. (2013). Çocuklarda ölüm kaygısının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 25, 169-189.
79. Zafer, C. (2019). Ölüm olgusu ve ölümün sosyolojik etkileri. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Oksidentalizm ve Prof.Dr.Fuat Sezgin Özel Sayısı*, 64-82.

a.d. Bildiriler

Makalenin bu bölümünde yer verilen bildirilerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine özgü olarak “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, bildiri adı, (içinde) eser (sempozyum/kongre) adı, sayfa sayısı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Kara, Z. (2009). Ölüm fenomeni: Sosyolojik bir yaklaşım. *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları: Sempozyum*. (ss. 593-604).

2. Pala, İ. (1995). Yunus Emre'de ölüm düşüncesi. *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*. (ss. 531-543).

3. Şahin, N. (2002). Mevlâna C. Rumi (1207-1270) ve G. W. F. Hegel (1770-1831)'de “aşk, varlığın birliği ve ölüm” meselesi. *X. Milli Mevlâna Kongresi*. (ss. 275-290).

4. Şenat Kazancı, F. A. (2007). Kur'an'da ölüm-Mevlana'da şeb-i arûs -(Karşılaştırmalı Bir Çalışma). *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler*. (ss. 217-224).

5. Vural, H. (2011). Yunus Emre'de ölüm düşüncesi ve ölüme dair ifade sıklığı. *X. Uluslararası Yunus Emre Sıvgı Bilgi Şöleni Bildirileri*. (ss. 975-987).

6. Yakıt, İ. (1989). Mevlânâ ve ölüm felsefesi. *3. Milli Mevlana Kongresi*. (ss. 73-96).

7. Yasa, M. (2012). Eshab-ı kehf kıssası ve benzerleri ışığında ölüm-diriliş ilişkisi üzerine teolojik ve varoluşsal bir değerlendirme. *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu*. (ss. 161-166).

a.e. Çeviriler

Makalenin bu bölümünde yer verilen çevirilerin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak makaleler “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, çevrilen makale adı, çeviren adı ve soyadı, dergi adı, cilt ve sayı, sayfa sayısı”, kitaplar “yazar soyadı ve adı, basım yılı, çevrilen kitap adı, çeviren adı ve soyadı, basım yeri, yayınevi adı” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Aries, P. (2015). *Batı'da ölümün tarihi*. (çev. I. Gürbüz). İstanbul: Everest Yayınları.

2. Baudrillard, J. (2011). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm*. (çev. O. Adanır). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

3. Bauman, Z. (2000). *Ölümlülük, ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri*. (çev. N. Demirdöven). Ayrıntı Yayınları.

4. Blackmore & Susan J. (2017). Ölüm-eşiği deneyimleri. (çev. S. Uysal). *İslâmî İlimler Dergisi*, 12(3), 221-229.

5. Bowker, J. (1995). İslam'da ölüm anlayışı. (çev. A. B. Baloğlu & M. Yıldız). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 363-390.

6. Cannon, D. (1998). *Ölümün ötesi*. (çev. S. Ayanbaşı). İstanbul: Akasha.
7. Cicero. (2019). *Ölüme övgü*. (çev. C. Aksoy). İstanbul: Sel Yayıncılık.
8. Dastur, F. (2019). *Ölümlle yüzleşmek*. (çev. S. Oruç). Pinhan Yayıncılık.
9. Diemer, S. C. (2005). *Yaşam ve ölüm*. (çev. N. Nuran). İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları.
10. Eagleton, T. (2014). *Tanrının ölümü ve kültür*. (çev. S. Dingiloğlu). İstanbul: Yordam Kitap.
11. Einstein, A. (2007). *Yaşam, ölüm, savaş, barış, bilim, din, tanrı ve diğer şeyler üzerine*. (çev. B. Gündüz). İstanbul: Daktilo.
12. El-Mevdudi, E. A. (1968). Ölümünden sonraki hayat. (çev. H. Çelikkaya). *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, 2(14), 7-10.
13. Gadamer, H. G. (2002). Ölüm tecrübesi. (çev. A. R. Aydın). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(1), 105-111.
14. Gazâlî. (1996). *Ölüm ve ahiret*. (çev. A. Arslan). İstanbul: Arslan Yayınları.
15. Gazâlî. (2009). *Ölüm ve ötesi*. (çev. E. Aksoy). İstanbul: Mavisu Yayınları.
16. Gazâlî. (2011). *Ölüm ve sonrası*. (çev. H. Okur). İstanbul: Semerkand.
17. Gazâlî. (2014). *Yaşam ve ölüm üzerine*. (çev. İ. Doğan). Ankara: Gece Kitaplığı.
18. Gazâlî. (2015). *Kıyâmet ve âhiret*. (çev. Ü. Harun). İstanbul: Çelik Yayınevi.
19. Gazâlî. (2020). *Ölüm ve ölüm ötesi hayat*. (çev. H. Ünal, Z. Çelik). İstanbul: İlk Harf Yayıncılık.
20. Gazâlî. (2024). *Yaklaşan ölüm ve sonsuz hayat*. (çev. M. Yavuz). Bera Kitap.
21. Hentsch, T. (2010). *Hakikat ya da ölüm*. (çev. B. Bilal). İstanbul: İz Yayıncılık.
22. Hick, J. (1990). Değişen ölüm sosyolojisi. (çev. T. Koç). *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 235-250.
23. Jankelevitch, V. (2012). *Ölümü düşünmek*. (çev. Y. R. Demir). İstanbul: Monokl Yayınları.
24. Jung, G. C. (1997). *Ruh ve ölüm*. (çev. E. Gürol). İstanbul: Payel Yayınevi.
25. Kellehear, A. (2012). *Ölümün toplumsal tarihi*. (çev. T. Kılınç). Ankara: Phoenix Yayınevi.
26. Lévinas, E. (2006). *Ölüm ve zaman*. (çev. N. Başer). İstanbul: Ayrintı.

27. Levinas, E. (2011). *Tanrı, ölüm ve zaman*. (çev. I. Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi.
28. Malpas, J. & Solomon, R. C. (2006). *Ölüm ve felsefe*. (çev. N. Küçük). İstanbul: İthaki Yayınları.
29. Miller, K. K. (2019). *Ölüm psikolojisi*. (çev. Y. T. Şar & E. Tufan, Ş. Demir & E. Kanat). İstanbul: Sola Unitas.
30. Renouf, P. P. (2020). *Mısır'ın ölümler kitabı*. (E. Altunay, Çev.). Onbir Yayınları.
31. Rinpoche, S. (2023). *Tibet'in yaşam ve ölüm kitabı*. (çev. G. Tokcan). İzmir: Omega Yayınevi.
32. Rose K. (1987). *Büyümenin son aşaması ölüm*. (çev. N. Nirven). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
33. Rose, E. K. (1997). *Ölüm ve ölmek üzerine*. (çev. B. Büyükkal). İstanbul: Boyner Holding Yayınları.
34. Schopenhauer, A. (2014). *Ölüm ve içsel doğamızın yok edilemezliği ile ilişkisi*. (çev. E. Yıldırım). İstanbul: Oda Yayınları.
35. Spellman, W. M. (2017). *Ölümün kısa bir tarihi*. (çev. A. B. Pekiner). İstanbul: Can Yayınları.
36. Umberson, D. (2011). *Ebeveynin ölümü*. (çev. Ö. Ç. Aksoy). İstanbul: İletişim Yayınları.
37. Wilson, C. (2004). *Ölüm sonrası*. (çev. F. Yavuz & S. Köseoğlu & T. Etyemez). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.

a.f. Ansiklopedi Maddeleri

Makalenin bu bölümünde yer verilen ansiklopedi maddelerinin bibliyografik nitelendirme yazım formatı APA sistemine uygun olarak “yazar soyadı ve adı, yayın yılı, madde adı, ansiklopedi adı, cildi, sayfa sayısı, yayım yeri ve yayım evi” biçiminde alfabetik dizilime göre düzenlenmiştir.

1. Gürkan, S. L. (2017). "Ölüm" maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*-34. (ss. 32-34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
2. Topaloğlu, B. (2007) "Ölüm" maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*-34. (ss. 34-35). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

S o n u ç

İnsanın doğumla başlayan yaşam serüveni, kaçınılmaz olarak ölümle sona ermektedir. Bu kaçınılmaz sona ulaşma biçimi, insan hayatının temel amaç ve gayelerinden biri haline gelmiştir. İlk insandan itibaren gelişen yapılar, kültürler ve dinler, ölümü insanlık için temel bir sorun olarak ele almış; bu konuda derinlemesine tartışmalar yürütmüş ve kapsamlı çalışmalar ortaya koymuştur. Ancak tüm bu çabalara rağmen, ölüm hak-

kındaki bilgiler, yüzyıllar geçmesine karşın sınırlı kalmış ve ölüm olgusunun anlaşılmasında kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. En eski tarihî kaynaklarda bile ölümün önemli bir tema olarak yer aldığı görülmektedir. Evrensel bir dille tüm insanlığa seslenen İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de "*Her nefis ölümü tadacaktır*" (Âl-i İmran, 3/185) ifadesiyle ölümün her canlı için mutlak bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır. Benzer şekilde, diğer kültürel ve dinî kaynaklarda da ölüm üzerine önemli çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. İnsanın var olduğu sürece ölüm üzerine düşünme ve araştırma süreci devam edecek gibi görünmektedir.

Ölümün bu denli tartışılması ve insanların ölümle ilgili gelişen durumları anlamlandırma çabası, ölümün insan yaşamındaki derin etkisiyle ilgilidir. Ölümle birlikte bireyin hayatında yaşamın ve güzelliklerin sona ereceğine dair bir düşünceyle ortaya çıkan korku, her an her şeyi anlam-sız kılabilecek potansiyelde bir kaygı ve insanın varoluş amacını sorgulayıp ölümsüzlük arayışına yönelten bir olgudur. Bu bağlamda ölüm, çok boyutlu ve insanı derinden etkileyen bir yapıya sahiptir. Ölüm, bireyin sadece yaşamını etkilemekle kalmamakta; aynı zamanda onu bu hayatı daha verimli ve anlamlı yaşama yönünde teşvik etmektedir. Bireyin her anın ve her dakikanın kıymetini bilmesini sağlar, yaşamında sanki son dakikalarını yaşıyormuş gibi hissetmesini öğütleyen bir öğretmen işlevi görmektedir. Bu nedenle, ölüm olgusu, insan yaşamının anlamlandırılmasında ve varoluşsal değerlerin fark edilmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Ölüm, biyolojik olarak bedenin işlevlerini geri dönüşsüz biçimde yitirmesi olarak tanımlansa da insan psikolojisinde ve toplumsal yapıdaki yeri çok daha geniş bir anlam taşımaktadır. İnsanın en eski korkularından biri olan ölüm, hayatın sona ermesi, bilinmeyen bir aleme geçiş ve varoluşun anlamını sorgulama bağlamında derin bir etkiye sahiptir. Ölüm düşüncesi, insanoğlunun anlam arayışında merkezi bir rol oynamaktadır; bu yönüyle ölüm, insanlık için hem kaçınılmaz bir son hem de hayatın anlamını şekillendiren bir başlangıç noktasıdır. Günümüzde modern hayatın getirdiği hız, teknoloji ve materyalizm, ölümü gündem dışı bırakma eğilimi yaratmıştır. Ölüm, modern yaşamda genellikle izole edilen, hastanelere ve huzurevlerine hapsedilen bir gerçeklik haline gelmiştir. Bu durum, bireyleri ölümle yüzleşmekten kaçınan bir tutuma iterken, ölümle ilişkilerini daha yüzeysel bir seviyede tutmalarına neden olmaktadır. Ancak ölüm, modern yaşamda varlığını hissettirmekte ve insanların yaşama dair derin sorular sormasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, modern yaşamın ölümü bastırma çabalarına rağmen, ölüm, bireyin anlam arayışında vazgeçilmez bir unsur olarak kalmaktadır.

İslam'da ölüm, hayatın sonu olarak değil, sonsuz bir hayatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Tasavvufta ölüm, “*Hakk’a kavuşma*” olarak nitelendirilmekte ve ruhun Allah’a dönüşü olarak kabul edilmektedir. Bu bakış açısıyla, ölüm, bir yok oluş değil, yüce bir varoluşa geçiştir. Sufi düşüncesinde ölüm, yaşamı daha bilinçli yaşamak ve her an Allah’a yaklaşmak için bir fırsat olarak görülmektedir.

Ölüm, birey üzerinde derin psikolojik etkiler bırakan bir olgudur. Çocukluktan yaşlılığa kadar her gelişim döneminde ölüm, farklı şekillerde algılanmakta ve bireyin ruhsal dünyasında çeşitli izler bırakmaktadır. Ergenlik döneminde ölüm, varoluşsal sorgulamalara yol açarken; yetişkinlik döneminde ölüm, daha fazla kaygı ve korku uyandırmaktadır. Yaşlılıkta ise ölümle yüzleşme süreci kabullenme, hazırlık ve içsel bir denge bulma çabası ile karakterizedir. Bireyin ölümle ilgili tutumları, kişisel gelişim ve inanç sistemleri doğrultusunda şekillenmekte ve bu tutumlar, bireyin ölüm karşısında geliştirdiği psikolojik dayanıklılıkla doğrudan ilişkilendirilmektedir.

Ölüm kaygısı, bireyin ölüm karşısında duyduğu belirsizlik, bilinmezlik ve varlığını sona erdirme korkusudur. Bu kaygı, bireyin yaşamdan aldığı tatmini azaltabilmekte ve günlük yaşantısında negatif etkiler yaratabilmektedir. Ölüm korkusu ise ölümle doğrudan yüzleşme anlarında hissedilen daha derin bir ürperti olarak tanımlanabilmektedir. Ölüm kaygısı ve korkusu, bireyin varoluşsal kriz yaşamasına ve hayatın anlamını sorgulamasına sebep olmaktadır. Bu duygularla baş etmek için bireyler, çeşitli savunma mekanizmaları geliştirir; bunlar arasında dini inançlar, ritüeller ve ahiret inancına yönelim önemli bir yere sahiptir.

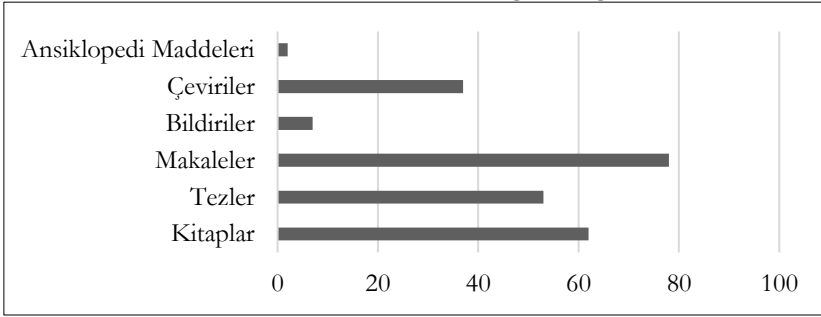
Ölümsüzlük arayışı, insanın varoluşunu devam ettirme ve ölümün nihai sona erdirici niteliğine bir yanıt bulma isteğinin bir sonucudur. Dinler, bireye ölümden sonra da yaşamın süreceği inancını sunarak bu arayışa yanıt vermektedir. İslam'da cennet ve cehennem inancı, insanlara ölüm sonrası hayatın sürekliliği hakkında bir umut aşılamaktadır. Tasavvuf gibi mistik öğretilerde ise, ölüm sonrası birliğe ve sonsuz varoluşa kavuşma düşüncesi, bireyin bu hayatta ölüm korkusuyla başa çıkmasını sağlamaktadır. Böylece dini inançlar, bireyin ölümle yüzleşirken duyduğu kaygıyı hafifletmekte ve ona manevi bir destek sunmaktadır.

Dinler, ölüm kaygısı ve korkusu gibi duygularla başa çıkmada bireylere güçlü bir destek sunmaktadır. Ölümün kaçınılmazlığı karşısında bireyin inanç sistemi, ölüm korkusunu hafifletebilmekte ve ölüm sonrası yaşam inancı, ölümle başa çıkmada bir araç olarak işlev görebilmektedir. İslam dini, ölüm sonrası hayatın devamlılığını öğreterek bireye teselli

sağlarken, tasavvufi düşünce bireyi bu dünyada Allah'a yaklaşma çabasıyla yaşamaya teşvik etmektedir. Böylece dinler, ölüm karşısında bireyin iç huzurunu sağlamasına ve ölümle barışık bir yaşam sürdürmesine yardımcı olmaktadır.

Türk din psikolojisi çalışmalarında ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine bir literatür (1941- 2025) taraması yapmak amacı güden bu makalede, 'ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi' üzerine araştırma yapmayı düşünen araştırmacılar için kaynak tarama ihtiyacına çare bulmak hedeflenmiştir. Bu hedeflerle birlikte konuyla ilgili oluşturulan bir grafik görseleyle çalışılan bu çalışmadan elde edilen verilerin kısaca nicel analizleri gözler önüne serilmiştir (bkz. Grafik-1).

Grafik-1:
Akademik ürünlerin türlerine göre dağılımı

Yukarıdaki Grafik-1'de akademik ürünlerin türlerine göre nicel dağılımlarına bakıldığında, taranan kaynakların %26'sını kitapların, %22'sini tezlerin, %33'ünü makalelerin, %3'ünü bildirilerin, %15'ini çevirilerin ve %1'ini ise ansiklopedi maddelerinin oluşturduğu görülmüştür. Tüm bu nicel ürün çeşitliliğine göre toplamda 239 adet kaynağın tarandığı tespit edilmiştir.

Bu makalede yapılan literatür taramasından elde edilen bulgular incelendiğinde, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi kapsamında 'ölüm, ölüm kaygısı, ölüm korkusu, ölümsüzlük düşüncesi, ahiret inancı' gibi konuların genel olarak üzerinde çalışılan konular olduğu görülmüştür. Öte yandan yayın/araştırma başlığında direkt ölüm psikolojisini çağrıştırmayan fakat içerik olarak din psikolojisini kapsayan disiplinler arası nitelikteki çalışmaların olduğu, kaynak tarama aşamasında gözlemlenmiştir. Söz konusu çalışmalar, hacim olarak oldukça kalın olması sebebiyle bu araştırmanın sınırlılıkları gereği ilgili başlıklar altındaki akademik ürün listesine eklenmiştir. Dolayısıyla böyle bir yöntemsel zorunluluğun ve sınırlılığın da literatür oluşumunu olumsuz yönde etkilediğini söylemek yanlış değildir.

Araştırma verilerinin analizi sonucunda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde din psikolojisi alanında çalışan araştırmacı din psikologları için konuya ilişkin şu önerilerde bulunulabilir:

(i)-Bu literatür tarama çalışmasında, taranan tezlerin 43'ünü yüksek lisans, 8'ini doktora ve diğer 2'sini de tıpta uzmanlık tezleri oluşturmaktadır. Bu durum ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi çalışmalarının ağırlıklı olarak yüksek lisans düzeyinde olduğunu, dolayısıyla doktora düzeyindeki çalışmaların ise yetersiz bulunduğunu göstermektedir. Bu konuya ilişkin yapılabilecek olan doktora düzeyindeki çalışmalar için akademik danışmanlar, lisansüstü öğrencilerine ölüm psikolojisi çalışmaları yönündeki teşvik ve önerilerini arttırabilir.

(ii)-Din psikolojisi kaynak kitaplarının bazılarında ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi yer alırken bazılarında ise hiç değinilmemektedir. Ayrıca değinilen kitaplarda da kapsam dar tutulmuştur. Birey için ziyadesiyle mühim olan bu konunun öneminin anlaşılması için zenginleştirilmesi ve aydınlatıcı bilgilerle desteklenmesi önemlidir.

(iii)-Türk din psikolojisi literatürünü zenginleştirmek amacıyla her yıl düzenli olarak yapılan din psikolojisi koordinasyon toplantılarında, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi üzerine yapılacak tez çalışmalarını ve yayınlarını özendirmek için döneme özgü tematik konu eksenli bazı önerilerde bulunup prensip kararları alınabilir.

(iv)-Ayrıca düzenli aralıklarla söz konusu araştırma hakkında yapılan çalışmaların güncellenebilmesi amacıyla bibliyografi ve literatür çalışmaları sürdürülebilir. Böylece bu konu üzerine çalışacak din psikologlarının söz konusu kaynaklara erişimi ve literatür eksikliğine ilişkin problemleri daha kolay aşılabılır.

Sonuç olarak, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, bireyin yaşamında kaçınılmaz bir gerçeklik olarak varlığını sürdürmekte ve insan psikolojisi üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Ölüm, insanlık için hem bir korku hem de bir anlam arayışının merkezinde yer almaktadır. Modern yaşam, ölümü bastırmaya çalışsa da ölümün birey üzerindeki etkisi değişmemekte ve onun varoluşunu şekillendirmeye devam etmektedir. İslam ve tasavvuf gibi dini öğretiler, bireyin ölümle barışık yaşamasını sağlarken, aynı zamanda ona ölüm sonrası yaşamla ilgili umut sunmaktadır. Dolayısıyla, ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi, sadece bireysel bir olgu değil, insan varoluşunun anlamını arama sürecinde merkezi bir unsur olarak kabul edilmektedir.

Beyanlar ve Bildirimler | Statements & Declarations –

Etik Onay | Ethical Approval

Bu çalışma etik onay gerektirmemektedir.
This study does not require ethical approval.

Araştırma Etiği Beyanı | Research Ethics Statement

Bu çalışma, uluslararası akademik etik ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür.
This study was conducted in accordance with international academic ethical principles.

Bilgilendirilmiş Onam | Informed Consent

Bu çalışma için bilgilendirilmiş onam gerekli değildir.
Informed consent was not required for this study.

Katılım Onayı | Consent to Participate

Bu çalışma için katılım onayı gerekli değildir.
Consent to participate was not required for this study.

Yayın Onayı | Consent for Publication

Yazar(lar), bu makalenin yayınlanmasına tam onay vermektedir.
The author(s) give their full consent for the publication of this article in its current form.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayını ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
The author(s) declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Rekabetçi Çıkarlar | Competing Interests

Yazar(lar), bu araştırmaya ilişkin herhangi bir rekabetçi menfaatlerinin bulunmadığını belirtir.
The author(s) declare that they have no competing interests.

Şeffaflık Beyanı | Transparency Statement

Yazar(lar), çalışmanın tüm aşamalarında şeffaflık ilkesine bağlı kalmışlardır.
The author(s) confirm that transparency principles were followed at all stages of this research.

Finansman | Funding

Bu çalışma herhangi bir finansal destek almamıştır.
This research received no financial support.

Veri Paylaşımı ve Erişilebilirlik | Data Availability & Accessibility

Bu çalışmada veri paylaşımı mevcut değildir.
Data sharing is not available for this study.

Yazar Katkıları | Author Contributions

Kavramsallaştırma: FNT; Literatür Taraması: FNT; Veri Toplama: FNT; Veri Analizi: FNT; Yazım – Taslak: FNT; Yazım – Gözden Geçirme – Düzenleme: FNT.

Conceptualization: FNT; Literature Review: FNT; Data Collection: FNT; Data Analysis: FNT; Writing – Draft: FNT; Writing – Review – Editing: FNT.

Özgünlük Beyanı | Statement of Originality

Bu makale, yazar(lar) tarafından bilimsel, etik ve yayıncılık ilkelerine uygun biçimde özgün olarak hazırlanmıştır.

This article is an original work prepared by the author(s) in accordance with scientific, ethical, and publishing principles.

Çalışma Sınırlılıkları | Study Limitations

Bu araştırmanın bazı metodolojik sınırlılıkları bulunmaktadır ve gelecekteki çalışmalar için öneriler içermektedir.

This study has some methodological limitations and provides recommendations for future research.

Açık Bilim Beyanı | Open Science Statement

Bu çalışma, açık bilim ilkelerine uygun olarak yürütülmüş ve verilerin paylaşımı araştırma etik kuralları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

This study was conducted in compliance with open science principles, and data sharing has been evaluated within the framework of research ethics guidelines.

Erişim Politikası | Access Policy

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında yayınlanmıştır.

This article is published under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Telif Hakkı ve Lisans | Copyright & License

Yazar(lar), makalenin telif hakkını elinde tutar ve CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayınlanmasını kabul eder.

Author(s) retain the copyright of their work, which is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

Kaynaklar

- Altaytaş, M. (2009). *Varoluşsal açıdan İslâm inancında ölüm*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevik, Ş. (2002). *Ergenlerde ölüm düşüncesi ve ölüm ötesi ile ilgili dini inançlar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Ş. Ç. (2023). *Ergenlerde ölüm düşüncesi ve din*. Emin Yayınları.
- Gashi, F. (2021). Ölüm psikolojisi ve ölüm konusundan dini inancın etkisi. *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 80-99.
- Gürkan S. L. (2017). "Ölüm" maddesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*-34. (ss. 32-34). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökelekli, H. (1992). Ölümle ilgili tutumların dinî davranışla ilişkisi üzerine bir araştırması II. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 87-98.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. Dem Yayınları.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. Beyan Yayınları.
- Karakaya, T. (2000). Martin Heidegger felsefesinde ölüm problemi. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(5), 23-35.
- Karakuş G., Öztürk Z. & Tamam L. (2012). Ölüm ve ölüm kaygısı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 21(1), 42-79.
- Kımtır, N. & Özlem K. (2017). Yetişkinlerde ölüm kaygısı ile din-darlık arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 55-82.
- Koç, M. (2002). Ölüm ötesi hayata inanmanın birey üzerindeki psikolojik etkileri. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 14, 121-128.
- Salt, A., ve Çobanlı, C. (2001). *Dharma ansiklopedisi*. Dharma Yayınları.
- Şentürk, H. (1984). Ölüm gerçeği ve Allah inancı. *Diyanet İlmi Dergi*, 20(2), 51-57.
- Toprak, S. (1997). *Ölümden sonraki hayat kabir hayatı*. Esra Yayınları.
- Tütün, S. (2007). *Ölümlerin içindeki hayat hayatın içindeki ölüm*. Kayıhan Yayınları.
- Ürer, E. (2017). Çocuklarda ölüm ve yas üzerine bir inceleme. *Dini Araştırmalar*, 20(52), 131-140.
- Yılmaz, S. (2013). Çocuklarda ölüm kaygısının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 25, 169-189.

